

Milan Polić,¹ Rajka Polić²

¹Učiteljski fakultet, Savska c. 77, HR-10000 Zagreb
²Sveučilište »Jurja Dobrile«, I. M. Ronjgova 1, HR-52000 Pula
milan.polic@pu.t-com.hr; rajka.polic@pu.t-com.hr

Vrijeme, slobodno od čega i za što?

Sažetak

S razvitkom kapitalizma sve više se govori i piše o slobodnom vremenu, a njegovim komercijaliziranjem razvile su se unosne gospodarske grane: »industrija zabave«, turizam i sport. Kapital, međutim, slobodno vrijeme najprije prepoznaje kao vrijeme slobodno od rada, tj. kao besposlicu, a tek u najnovije doba – kada je naučio kako od njega profitirati – i kao vrijeme slobodno za učenje i stvaralaštvo, tj. kao dokolicu.

Razlika između besposlice koja teži potrošnji i dokolice koja se ispunjava samodjelatnošću mnogima je još nejasna. A tu se razliku često i namjerno prikriva da bi se slobodno vrijeme, s jedne strane, lakše komercijaliziralo i da bi se, s druge strane, poništio njegov društveno revolucionarni naboj. Tome služi i prikrivanje razlike između rada i samodjelatnosti, pa se postavlja pitanje: jesu li sportska natjecanja igra ili rad? Ili za primjer: igra li se nogomet, ili se nogomet radi?

Ključne riječi

besposlica, dokolica, igra, odgoj, otuđenje, rad, samodjelatnost, slobodno vrijeme, sport, stvaralaštvo

Osnovni pojmovi¹

Osnovni pojmovi ovog izlaganja – vrijeme, sloboda i sport – tematski su zadani² pa se promišljanje njihova odnosa očekuje. Ali da bi to bilo moguće potrebno je za ovu priliku barem donekle promisliti, te jasno i razgovijetno odrediti svaki od tih pojmova posebno, odnosno u vezi s drugim pojmovima koji ih određuju. A to znači da riječi treba očistiti od naslaga proturječnih značenja koja se na njih talože u svakodnevnom govoru. U promišljanju odnosa slobodnog vremena i sporta valja, dakle, krenuti od pitanja o slobodnom vremenu: što je slobodno vrijeme i po čemu je neko vrijeme slobodno?

Vrijeme

Što je vrijeme? Iako odgovor na to pitanje zahtijeva posebnu raspravu,³ u ovoj prilici ipak treba dati bar neke naznake odgovora. U deskriptivnim rječ-

¹ Objašnjenja pojmova 'rad', 'dokolica' i 'besposlica' djelomično su preuzeta iz članka Polić, Milan (2005.).

² Ovo je izlaganje napisano za filozofski simpozij pod nazivom »Filozofija slobodnoga

vremena i sporta« organiziranog 27.–29. studenoga 2008. u Zagrebu.

³ Vidi Polić, Milan (2001.), »Vrijeme i kaos«.

nicima hrvatskoga jezika mogu se naći razna, nepovezana pa i proturječna značenja »vremena«. Izluči li se iz tog šarenila značenja ono što je u svim rječnicima zajedničko može se reći da je vrijeme *trajanje*.⁴ A trajanje je pak održavanje u određenom stanju.⁵ Vrijeme bi dakle bilo održavanje u određenom stanju. Ali upravo bi takvo određenje vremena bilo u suprotnosti sa svim ostalim njegovim određenjima koja pretpostavljaju neke promjene ili »slijed pojava« (Anić, 1991., 818). Štoviše, vrijeme je uvijek vrijeme promjena i jedino s promjenama vrijeme jest. Pa dok se fizikalno vrijeme doživljava kao neprekinuti slijed jednolikih promjena koje se jednostavno *zbivaju*, do tle se povijesno vrijeme doživljava kao slijed *dogadaja* koji narušavaju jednoličnost svakodnevice. Za razliku od bezvremenog *jest* kojim se pomišlja određeno stanje, s *bivanjem* se naprotiv misli egzistencijalna promjena ili n(a/e)stajanje koje je upravo kao takvo vremeo. A kao neprekinuti slijed bivanja, tj. kao zbivanje (s-bivanje), ono je vremenotvorno. Ali, oblikovano jednoličnim zbivanjem, vrijeme je još uvijek neživotno i nepovijesno. Zato ga tek događaji, koji kao dovoljno velike promjene narušavaju jednoličnost zbivanja – pa se kao takvi mogu pamtili i povijedati – čine povijesnim vremenom. Gdje se malo toga ili ništa vrijedno pamćenja i (pri)povijedanja ne događa, gdje se ništa bitno ne mijenja, kaže se: »vrijeme je stalo« ili »život je stao«. Zanimljivo je da u hrvatskom jeziku »dosada« znači »neugodan svršetak dugog sjedenja« (Skok, 1973., 183), jamačno zato što sjedenje ograničava kretanje i doživljava promjene.

Čak i linearno, mehaničko, tj. satno vrijeme, slijed je promjena unutar naprave za mjerenje vremena.⁶ I bez tih promjena »vrijeme bi stalo«. Subjektivni pak doživljava vremena oblik je »unutrašnjeg iskustva« mišljenja, »koje sebe spoznaje mogućim jedino kroz vlastitu promjenu, misaoni slijed, dakle ne kao misaono stanje nego kao misaono zbivanje, koje tek kao takvo jest bitno predmetno, i koje se jedino kao takvo, dakle vremenito, može izdići do samosvijesti. Drukčije rečeno, unutrašnji doživljava vremena zapravo je samodržljiva mišljenja, ili doživljava mišljenja po njemu samom« (Polić, M., 2001., 70). Vrijeme mišljeno kao puko trajanje, ili održavanje u određenom stanju, izraz je čovjekova samootuđenja, tj. ispraznog mišljenja koje sebe otuđeno doživljava kao izvanjski i o sebi neovisan »tijek ničega«.

Sloboda

Sloboda je samosvojnost; *mogućnost* samoodređenja. I tu se deskriptivni rječnici uglavnom slažu. No ono što u rječnicima nedostaje, a na što valja upozoriti je da ta mogućnost može biti samo mišljena, apstraktna, ili pak konkretno ostvarena, zbiljska mogućnost. Važno je uočiti da se sloboda na apstraktnoj razini javlja kao *pravo* na što, kao apstraktna, pomišljena mogućnost (ili čak privid mogućnosti), tj. kao ono što se *smije*, dok se tek na zbiljskoj razini, u samom činu kojim se ostvaruje samoodređenje, sloboda javlja kao ono što se konkretno *može*. Sloboda se stoga može dokazati tek djelatno, jer se često puta smije ono što se ne može, ili se pak može, dakle i čini, ono što se ne smije. U tom smislu tek je *stvaralaštvo* neposredni dokaz čovjekove slobode, jer upravo njime on uspostavlja jedan novi svijet. Dakako sloboda, i samo ona, pretpostavlja i mogućnost samoporicanja, što znači da svaki slobodan čin ne mora biti i *slobodonosan* (onaj koji do-nosi slobodu), pa stoga sloboda sa sobom povlači i odgovornost. Ako, dakle, sloboda nije iscrpljena kao pravo na što, nego se kao mogućnost zbiljski potvrđuje tek djelatno, onda valja promisliti odnos djelatnosti i slobode.

Djelatnost i rad

Rad i djelatnost često se uzimaju kao istoznačnice. Ali iako je rad uvijek djelatnost, svaka djelatnost nije rad. U deskriptivnim rječnicima glede njihova odnosa prava je zbrka. Unatoč tome, uklanjanjem proturječnosti ipak se može nešto smisljeno izlučiti. Pogledamo li ponovno u rječnike naći ćemo da je:

»**Rad 1. a.** svjesna i svrshodna djelatnost radi postizanja korisnog učinka za zadovoljenje osobnih ili proizvodnih potreba **b.** skup djelatnosti ili napora potrebnih da se nešto proizvede, da se postigne određeni rezultat. **2.** obavljanje posla uz naknadu, plaćena djelatnost, aktivnost u okvirima dogovora, ugovora, radnog odnosa i vremena;posao ...« (Anić, 1991., 594)

»**Rad** ① svjesna čovječja djelatnost kojoj je svrha postizanje učinka ili pravljenje proizvoda za zadovoljenje ljudskih potreba te sredstva za rad; djelovanje ② plaćena djelatnost po dogovoru ili ugovoru...« (Šonje ur., 2000., 1027)

Rad je djelatnost. Ali ne svaka djelatnost, nego samo jedna vrsta djelatnosti.⁷ Djelatnost kojom se svjesno nastoje proizvesti *sredstva zadovoljenja* čovjekovih potreba. Stoga ta djelatnost mora biti korisna (mora služiti) nekome, pa je kao takva pokora⁸ (muka, nevolja, zlo, pa i kazna) za zadovoljstvo i užitak koji njome proizvedena ili pribavljena sredstva omogućavaju. Upravo zato rad zahtijeva naknadu, on mora biti plaćen i zasniva se na ugovoru. Jer radom čovjek ne zadovoljava svoje potrebe nego tek pribavlja *sredstva* za njihovo zadovoljenje. Odnosno, radom čovjek ne zadovoljava svoje *potrebe neposredno* – kao kad se igra ili stvara – nego tek *posredno*, sredstvima koja pribavlja radom. Stoga je rad djelatnost posrednog zadovoljenja čovjekovih potreba, za razliku od igre i stvaralaštva koji su djelatnost neposrednog zadovoljenja čovjekovih potreba. Odatle i izjednačavanje *posla* kao posredovanja (*poslanik* posreduje) i rada. Ono do čega je radniku stalo, čime zadovoljava svoje potrebe, nije dakle rad nego sredstva koja radom pribavlja, pa mu sam rad i nije zadovoljstvo nego muka, a zadovoljstvo mu pružaju tek sredstva koja je radom pribavio da bi zadovoljio svoje potrebe.

Rad dakle nije djelatnost samoostvarenja i samopotvrđivanja, djelatnost kojom čovjek ostvaruje svoju osobnost, već naprotiv iznuđena djelatnost⁹ kojom se čovjek troši na sebi tuđ način i protivno svom najdubljem htijenju. Dok radi, čovjek postupa po tuđoj volji i za zadovoljenje tuđih potreba, stoga je i sam sredstvo zadovoljenja tuđih potreba. Kao radnik on pripada onome kome po ugovoru pripada njegov rad. Pa čak i kad radi za sebe on je dvostruki čovjek, koji kao poslodavac kinji sebe kao radnika nastojeći iz sebe izvući što više. I koliko više očekuje da će uživati *kasnije*, toliko više će mrcvariti sebe *sada* da bi proizveo sredstva za to uživanje. Radni ugovor sa samim sobom ne

4

Vidi »**vrijeme** 4. trajanje« (Anić, 1991., 818), »**vrijeme** 1. neograničeno trajanje u prostoru; 3. ograničeno trajanje koje ima poznat početak i kraj« (Šonje ur., 2000., 1370), »**vrijeme** 4. trajanje« (*Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2002., 1443)

5

Vidi »**trajati** 1. održavati se u određenom stanju« (Anić, 1991., 744), »trajati 2. uzdržati se u ispravnom stanju« (Šonje ur., 2000., 1265), »**trajati** 1. održavati se u određenom stanju« (*Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2002., 1342).

6

Fizikalno se vrijeme mjeri – a zapravo oblikuje – količinom jednolikih promjena koje su postupno svedene na neki oblik titranja, tj. jednoliko opetovanih promjena.

7

U odnosu na 'rad' 'djelatnost' je rodni pojam.

8

Etimologijski su 'korist' i 'pokora' srodne riječi i u vezi s 'pokoriti'.

9

Nebitno je jesu li sredstva i način iznude: fizička, psihička, ekonomska ili neka druga.

mora biti manje izrabljivački nego s bilo kim drugim. Čak štoviše, poslodavac u čovjeku uvijek najbolje zna do koje granice i po kojoj cijeni može iscrpljivati radnika u njemu.

Pa ako je sloboda samosvojnost, mogućnost čovjekova samoodređenja i samoostvarenja, njegova samobitnost, onda je rad uvijek, ma koliko bio koristan, pokoravanje te samobitnosti, ograničenje čovjekove slobode i odricanje od nje, ili jednostavno *nesloboda*. A to znači da opravdanje ima samo toliko koliko je za očuvanje ostatka čovjekove slobode neizbježan. Zato slobodno vrijeme i jest vrijeme kada se ne radi, jer slobodno je vrijeme, vrijeme slobode, a ne vrijeme prinude ili rada. I zato čovjek ima vremena samo dok ne radi, jer kad radi vrijeme ne pripada njemu, on ga dakle nema.

Samodjelatnost – igra i stvaralaštvo

Za razliku od rada, igra i stvaralaštvo su djelatnosti koje čovjekove potrebe zadovoljavaju neposredno. I zato su one čovjeku zadovoljstvo same po sebi, jer su one upravo kao takve zadovoljenje ljudskih potreba.¹⁰ I dok rad, kad je već pokora, mora biti koristan, igra i stvaralaštvo to ne moraju biti. Jer oni i *ne služe* ničemu, nego su sami sebi svrha,¹¹ dok rad nema svrhu u sebi nego služi nekoj svrsi postavljenoj mu izvana. Na pitanje zašto radi, radnik spremno odgovara da mu je cilj zarada kojom će si pribaviti sredstva za život. Naprotiv, djecu koja se igraju pitanje zašto se igraju samo će zbuniti. To pitanje djeci je besmisleno i suvišno, jer ona se igraju zbog igre same.¹² Stoga će i odgovor glasiti otprilike: igramo se jer nam se igra. Radnik svakako neće reći da radi jer mu se radi. Ako netko ipak kaže da radi jer mu se radi, onda očito pod »radom« ne misli na rad nego na djelatnost samoostvarenja, tj. na samodjelatnost. A to znači da samodjelatnost u bilo kojem obliku, nasuprot radu koji se zbiva samo zbog koristi, ne mora biti, ali može biti i korisna. Kao neposredno zadovoljenje vlastite potrebe, igra je prije svega zadovoljstvo, ali ona može biti i korisna. Korisnost igre, međutim, nije obvezna. Ona je slučajni ili usputni, iako dobrodošao, dodatni proizvod igre, čak i kada je igra smišljena tako da *usputno* bude *korisna*.¹³ Pa iako, za razliku od stvaralaštva, igra nije uvijek usmjerena na proizvodnju i na novo, ona često prelazi u stvaralaštvo. Ipak, igra se zbiva i kroz ponavljanje, slučajne promjene, pa i bez ikakvog konačnog rezultata.

Stvaralaštvo je međutim djelatnost koja teži ostvarenju ideje. Po stvaralaštvu idealno postaje stvarno. No iako su rezultati stvaralaštva najčešće već u nakanu zamišljeni kao korisni, pa nisu takvi tek slučajno ili usputno kao u igri, njihova korisnost nije ono što pokreće stvaralaštvo. Stvaralaštvo je poput igre svrha samo sebi. Korisnost njegovih rezultata ili dodatno zadovoljstvo koje iz njih proizlazi (kao kod uživanja u umjetničkim djelima) nije svrha stvaralaštva niti je to što u osnovi pokreće stvaraoce, već *neposredno zadovoljstvo* koje doživljavaju stvaranjem. Korisnost stvaralaštva njegovo je izvanjsko i za samo stvaralaštvo tek drugotno obilježje. Koliko je stvaralaštvo djelatno jedinstvo ugodnog i korisnog, toliko je ono ponajprije stvaraoocu ugodno, a tek onda njemu i(li) drugima korisno. Stvaralaštvo je prije svega samozadovoljenje vlastitih potreba, samopotvrda i samoostvarenje čovjeka stvaraoaca, tj. djelatna sloboda, a tek onda, i ne nužno, društveno-korisna proizvodnja.

Slobodno vrijeme

Pred suvremenog se čovjeka neprekidno postavljaju sve noviji i noviji zahtjevi potrošačkog društva koje treba zadovoljiti da bi se za nagradu dobilo, a

zapravo kupilo tzv. »slobodno vrijeme«. Ali kada se to i dogodi sve je strogo programirano: mjesto, vrijeme, odjeća, obuća, sportske aktivnosti i slično. Tisuće ljudi provode tzv. »slobodno vrijeme« po istim obrascima.¹⁴

Po čemu i kako, dakle, vrijeme može biti slobodno? Kakvu to samosvojnost ili mogućnost samoodređenja, pa čak i egzistentnost može imati vrijeme po sebi? Nikakvu, naročito kao puko trajanje. Stoga je »slobodno vrijeme« često zapravo na otuđeni način mišljeno vrijeme slobode. Ali vrijeme slobode je, a samo tako ono to može biti, čovjekovo vrijeme i čovjekove slobode. Svakodnevno se, međutim, vrijeme slobode označeno kao »slobodno vrijeme« uglavnom pomišlja kao nekakva danost koja, čini se, pokraj čovjeka i neovisna o njemu, čeka da je on prisvoji. Zato, nasuprot tome, valja jasno reći da »slobodno vrijeme« može biti samo čovjekovo vrijeme slobode ili zbivanje ljudske slobode, tj. čovjekovo samozakonito i samosvojno življenje. Pa ako je »slobodno vrijeme« zapravo vrijeme slobode, onda je to, s jedne strane, vrijeme *slobodno od* čega, kao što je i, s druge strane, vrijeme *slobodno za* što. Slobodno od čega i za što? Općenito uzevši moglo bi se reći: *od* bilo kakve prisile i *za* stvaralaštvo. Ali pojam »slobodno vrijeme« razvio se prije svega nasuprot pojma neslobodna vremena kao »vremena rada«, pa ga u tom kontekstu valja i domisliti.

»Teško je precizno definirati razliku između slobodnog vremena i dokolice. Slobodno je vrijeme ono koje ostaje nakon ispunjavanja radnih obveza.« (Bartoluci/Čavlek i sur., 2007., 11)

»Iako se slobodno vrijeme i dokolica često isprepleću i nadopunjavaju, moguće ih je djelomično razlučiti i reći kako je svaka dokolica slobodno vrijeme, ali svako slobodno vrijeme nije dokolica.« (Todorović, 1984., 71)

Točno, svaka je dokolica slobodno vrijeme, ali svako slobodno vrijeme nije dokolica, što znači da je slobodno vrijeme u odnosu na dokolicu rodni pojam, ali to postaje jasno tek kada se oba ta pojma sagledaju u odnosu na pojam besposlice. Mnogi nesporazumi nastaju zbog njihova nerazlikovanja.

Besposlica – vrijeme »slobodno od«

Ako je, dakle, rad na ovaj ili onaj način iznuđena i neslobodna djelatnost, a jest – koja je doduše korisna ali i pokora – onda je i vrijeme rada »neslobodno vrijeme«, tj. vrijeme neslobode. Vrijeme u kojemu čovjek nije svoj, ne pripada sebi, ne ostvaruje se po vlastitom određenju, ne djeluje i ne živi po

10

»Igra nije zarad nekog budućeg blaženstva, ona je u sebi već 'sreća', ona je otrgnuta iz inače općeg 'futurizma', ona je usrećujuća sadašnjost, nenamjerno ispunjenje.« (Fink, 1984., 296)

11

»Igra nema nikakvu 'svrhu', ona ne služi ničemu. Ona je beskorisna i ne koristi ničemu – ona se ne odnosi unaprijed na konačni cilj, na bilo koji konačni cilj ljudskog života koji se zagovara ili u koji se vjeruje. Pravi igrač se igra samo da bi se igrao.« (Fink, 1984., 297)

12

»U nesputanu veselju još se igraju djeca, a odrasli to već uvelike čine s griznjom savjesti, promatraju igru kao okrepljujuću zabavu u slobodno vrijeme koja nam opušta duh i pri-

vremeno ga oslobađa bremena dužnosti. Igra tako dospijeva u sumnjivu blizinu besposlice.« (Fink, 2000., 68) Drugim riječima, odrasli igru podređuju radu umjesto da je obratno, jer u igri se čovjek neposredno ozbiljuje i potvrđuje, dok se radom negira zbog nekog odgođenog zadovoljenja potrebe. Stoga igra u funkciji rekreacije zaista promašuje dokolicu i dospijeva tek do besposlice o čemu više u daljnjem tekstu.

13

Vidi poglavlje u Charlesu Fourieru u: Polić, Milan (1993.), te Fourier, Charles (1980.), naročito poglavlje »Odgojitelji i odgojiteljice u odgoju mališana«, str. 192–194.

samoodređenju, već po određenju koje mu je izvanjski zadano. Stoga se rad doživljava ne samo kao negacija *slobode* (vremena), nego štoviše i kao negacija samoga vremena. U svakodnevnom izričaju to dolazi do izraza kada ljudi opterećeni poslom kažu ne da nemaju *slobodnog* vremena, nego jednostavno da »nemaju vremena«.

Slobodno se vrijeme, dakle, na primitivan (prvotan i nerazvijen) način javlja kao vrijeme »slobodno od« rada kao prisilne djelatnosti, od posla kao posredovanja života, ali kao takvo ono je tek nedjelatna *besposlica* (bez-poslica), »neosmišljeno slobodno vrijeme, dangubljenje« (Anić, 1991., 27). Time što je oslobođeno od prisile rada ili posla, vrijeme je doduše ispražnjeno od prisilnog sadržaja, ali time još nije ispunjeno djelatnim samoodređenjem kao zbiljskom slobodom. Stoga je *besposlica* otvorena i pogodna za svakovrsne manipulacije. A »kvalitativno korištenje slobodnog vremena zbiva se u sferi dokolice« (Bartoluci/Čavlek i sur., 2007., 71).

Dokolica – vrijeme »slobodno za«

Nasuprot *besposlice* kao neosmišljenog vremena »slobodnog od« rada, *dokolica* je vrijeme »slobodno za« igru i stvaralaštvo, tj. za samodjelatnost kojom se čovjek ostvaruje i djelatno potvrđuje kao slobodno biće. Jer, sloboda je to što jest najprije nedjelatno kao *neovisnost od* vanjske prisile ili ograničenja djelovanja, dakle kao nepostojanje sile koja bi čovjeka sprečavala u čemu ili prisiljavala na što, a tek onda i djelatno kao *moćnost za nešto*, tj. kao postojanje subjektivnih i objektivnih uvjeta stvarnog samoodređenja ili samoostvarenja. Stoga je sloboda u punom i pravom smislu sloboda tek kao *sloboda za* samodjelatnost (igru i/ili stvaralaštvo), koja pretpostavlja i u sebi sadrži i onu *slobodu od* vanjske prisile i ograničenja. Što znači da je i slobodno vrijeme najprije vrijeme *slobode od rada*, a tek potom i vrijeme *slobode za samodjelatnost*. Jer, ako je netko oslobođen radne prinude, još ne znači da ima i stvaralačke mogućnosti.

U tom smislu važno je zamijetiti da Žepić (1961.) lat. *otium* prevodi sa »dokolica, vrijeme za što«. Ne vrijeme »bez rada« ili »bez posla«, ne *besposlica*, nego upravo vrijeme »za što«. Dakle vrijeme u kojem se otvaraju mogućnosti samodjelatnog ostvarenja. Ovdje valja podsjetiti da i naziv za školu kao ustanovu u kojoj se uči – a učenje je jedna od tri čovjekove osnovne i egzistencijalne potrebe (uz potrebe za samoodržanjem i za održanjem vrste, koje imaju sva živa bića) – dolazi od grčkog *skholé* (σχολή) što je mišljeno kao dokolice ili vrijeme za učenje. I Anić (1991.) kaže da je dokolice slobodno vrijeme »osmišljeno nekim poslom«.¹⁵

Kao vrijeme *slobode od rada*, slobodno je vrijeme dakle *besposlica*, a tek kao vrijeme *slobode za samodjelatnost*, za samoostvarenje, slobodno je vrijeme *dokolice*. Pa biti *besposlen* i *dokolan* (ili *dokon*) nikako nije isto, jer dok *besposlen ne mora* raditi, *dokolan se može* igrati ili stvarati. Oslobođen vanjske prisile, *besposlen može* biti svatko, a *dokolan* samo onaj tko za samodjelatno ostvarenje već ima neke mogućnosti. A to znači da je za dokolicu potrebno odgajati i biti odgojen.¹⁶

Komercijalizacija besposlice

Kaže se: vrijeme je novac (Attali, 1992., 215). Pritom se mislilo i još se uvijek uglavnom misli na vrijeme rada, vrijeme kada se radom proizvode robe koje će na tržištu biti unovčene. Ali skraćivanjem radnog vremena u korist slobodnog vremena, kod poduzetnika se sve više razvija svijest o tome da je

i slobodno vrijeme moguće komercijalizirati. Prije svega dakako besposlicu jer besposlica svojom besadržajnošću jednostavno vapi za sadržajima koji bi joj pribavili životnost i odagnali inače neizbježnu dosadu.

Pripremanje, naime, djece za rad i čovjekovo navikavanje na rad uz istodobno potiskivanje sklonosti samodjelatnom izražavanju umanjuju njegovu sposobnost samoodređenja, a samim time i sposobnost samoosmišljavanja slobodnog vremena.¹⁷ Stoga slobodno vrijeme koje se pojavi u obliku besposlice čovjek-radnik toliko manje može osmisliti sam, koliko je više naviknut da njegov posao i uz posao vezani život određuju drugi. A to znači da će mu i besposlica, ma koliko je priželjkivao, ubrzo postati dosadom koju neće moći prevladati mimo zadanih obrazaca zabave ili bez tuđe pomoći. I upravo na toj osnovi razvio se posvemašnji konzumerizam. Stoga je potpuno nepromišljeno i proturječno kada zbog konzumerizma ljude optužuju oni koji rad uzdižu na razinu vrhunske vrijednosti, koji u odgoju vide radno-službovno osposobljavanje i koji od čovjeka prije svega žele napraviti radnika.¹⁸ Jer ako se sva vrijedna čovjekova djelatnost svede na rad, a čovjeka na radnika, što onda čovjek kada nije radnik još uopće može biti nego besposličar koji, nasuprot rada, u besposlici i besposličarenju vidi jedini oblik svoje ljudske slobode koja se ostvaruje i potvrđuje upravljanim potrošnjom.

Industrija zabave

Skraćivanje radnog vremena i produživanje slobodnog vremena, dakle, ne samo da je otvorilo mogućnost komercijalizacije besposlice, nego je potreba za industrijom zabave rasla razmjerno upravo porastu besposlice. Jer, sve je više »neosmišljenog slobodnog vremena« trebalo osmisliti. Pa dok su se siromašni zadovoljavali odlaskom u krčmu i opijanjem, bogatijima i zahtjevnijima trebalo je ponuditi više od toga. Nešto sjajno, blještavo, spektakularno, što će potaknuti osjetila, povisiti adrenalin i razbiti dosadu.

»U svom najnaprednijem sektoru, koncentrirani kapitalizam usmjerava se prema prodaji 'posve opremljenih' blokova vremena, od kojih svaki tvori jednu ujedinjenu robu koja je integrirala određen broj raznih roba. Tako se može pojaviti, u rastućoj ekonomiji 'usluga' slobodnog vremena, formula proračunatog plaćanja 'sve je uračunato', za stanište spektakla, kolektivna praznična pseudo-putovanja, pretplata na kulturnu potrošnju, i prodaja same društvenosti 'strastvenim razgovorima' i 'osobnim susretima'. Ta vrsta robe spektakla, koja očito može postojati samo u funkciji nagomilane oskudice odgovarajućih stvarnosti, također očito dobro figurira među problematikama modernizacije prodaje, jer se može kupiti na kredit.« (Debord, 1999., 131)

14

Odlomak je preuzet iz Polić, Rajka (2003., 28).

15

Svakako bi bolje bilo da je rečeno ne »osmišljeno nekim poslom« – jer je to *contradictio in adjecto* ako se pod »poslom« misli na »rad« kao prisilnu djelatnost – nego »osmišljeno nekom djelatnošću« ili još bolje »samodjelatnošću«, jer kao slobodno vrijeme to i može biti samo vrijeme igre i stvaralaštva, tj. samoostvarenja.

16

Vidi Polić, Rajka (2002.).

17

Radno discipliniranje, pokornost autoritetu i spremnost na poslušnost nikako ne idu zajedno sa spontanošću igre i stvaralaštva. Pri

tome ne treba brkati heteronomno zasnovanu discipliniranost i autonomno uspostavljenu sustavnost postupanja. Moguće je doduše da i poneka disciplinirana duša zadrži potrebu za igrom i spontanom djelovanjem, ali ne bez osjećaja krivnje i potrebe da to nekako opravda što je u osnovi shizofreno. Oni pak koji zadrže potrebu i sposobnost samodjelatnog izražavanja ostaju više-manje radno neprilagodeni i pružaju otpor radnom discipliniranju.

18

Nije slučajno da rad zagovaraju i uzdižu upravo autoritarno opredijeljeni pojedinci i skupine (od raznih religioznih zajednica, preko fašista, nacista i boljševika, do suvremenih lažnoliberalnih kapitalista) čija je omiljena krilatica: »Rad, red i disciplina!«.

Onima koji sami ne znaju osmisлити svoju besposlicu nude se najraznovrsniji aranžmani za ispunjavanje »slobodnog vremena«. Aranžmani za samce, za parove, za obitelji, za muškarce, za žene, za djecu, za umirovljenike, za one s običnim potrebama, za one s neobičnim zahtjevima, za tijelo, za dušu, za obične dane, za vikende, za godišnje odmore, na čekove, na novčane kartice, za gotovinu, na kredit, s plaćanjem odjednom ili na rate, uz popust ili uz kamate, ovo, ono, za ove, za one, na ovaj način, na onaj... Svima koji ne znaju što bi sa sobom kada ne moraju raditi prodaju se paketi komercijalno upravljane besposlice, obvezno naslovljeni kao aranžmani za »slobodno vrijeme«. Zašto za »slobodno vrijeme«, a ne za besposlicu? Zato što je to marketinški privlačnije. Tko se želi suočiti sa svojim otuđenjem i nesposobnošću da si sam osmisli slobodno vrijeme? Tko se želi suočiti sa spoznajom da mu je u vremenu slobode upravo sloboda teret kojega se želi riješiti? Stoga vješti trgovci umjesto cijele nude samo ljepši dio istine. Pa ako je besposlica »neosmišljeno slobodno vrijeme«, ona jamačno jest slobodno vrijeme i zašto onda ne prešutjeti ono što bi moglo pokvariti dobar posao.¹⁹ Ako je već u raznovrsnosti ponude sadržana mogućnost izbora – a samim time valjda i sloboda kao mogućnost izbora²⁰ – čemu onda uvjerljivost i uspješnost (nago)varanja kvariti »suvišnim spoznajama«. Jer, uspješnost prodaje aranžmana za »slobodno vrijeme« ovisi upravo o tome da vrijeme »slobode od rada« ne preraste u vrijeme »slobode za samodjelatnost«, čime bi takvi aranžmani postali najvećim dijelom nepotrebni.

Makar to bio samo dio dana, čovjek kao radnik, s jedne strane, i kao potrošač, s druge strane, nužna je podloga za opstanak i oplodnju kapitala. Čovjek pak koji je nesposoban osmisлити i samodjelatno se ostvariti u svoje slobodno vrijeme, prisiljen je sve svoje raspoloživo vrijeme biti radnik ili potrošač, a to znači da se u potpunosti stavlja u službu održavanja i rasta kapitala, pa je kao takav kapitalizmu upravo idealan. Industrija zabave razložno je očekivana nadopuna industrije koja proizvodi materijalna sredstva za život, jer bez zabave, pa makar i programirane, besposlica bi bila potpuno neživotno vrijeme. Ispunjena pak zabavnim aranžmanima ona je, ako već ne izvorni život, barem njegova više-manje podnošljiva ili čak poželjna imitacija. Uostalom, radom se ni u kom obliku ne ozbiljuje život, nego se tek proizvode *sredstva* njegova eventualnog ozbiljenja, pa ni industrija zabave ne može ponuditi više od sredstava za zadovoljenje onih kulturnih potreba koje svatko kao potrošač tih sredstava ima.

Cjelokupna tržišna proizvodnja, naime, zasnovana je na ponudi sredstava za zadovoljenje čovjekovih potreba i kao takva ona tim potrebama ne samo da želi nego i mora podilaziti da bi opstala. Stoga je kapitalistička proizvodnja kao visokorazvijena robna proizvodnja odraz potreba potrošača neovisno o tome jesu li to njihove izvorne potrebe ili su im nametnute. Osim toga, ako na tržištu najbolje prolaze oni koji svojom proizvodnjom najuspješnije podilaze potrebama i ukusu potrošača, onda najbolju prođu jamačno ima kič. Međutim, to ne znači da industrija zabave ne može proizvesti i da ne proizvodi ništa kulturno vrijedno. Naprotiv, čak i bez inovacija i stvaralačkih pomaka – kojima svaka proizvodnja, pa i industrija zabave, prati promjene tržišnih potreba ili pak potiče nove potrebe da bi održala potražnju koja inače opada zbog zasićenja – industrija zabave omogućava slojevitošću svoje ponude postupan razvitak kulturnih potreba onima koji su prerasli dotadašnju razinu njihova zadovoljenja. Drugo je pitanje koliko industrija zabave, osim što omogućava, potiče *razvitak* kulturnih potreba potrošača. Jer cilj je kapitala maksimalizacija profita i tome služi upravljanje proizvodnjom, ali još više upravljanje potrošnjom. A to pretpostavlja upravljanje ljudskim potrebama,

pa nije vjerojatno da bi kapital namjerno poticao njihov razvitak prema izvornosti i samoodređenju, tj. prema dokolici. No, ni kapital nije jedinstven, već je međusobno neprestano u konkurentskom odnosu čime se otvara prostor i za subverzivnu ponudu, što može rezultirati nepredvidivim učincima.

Ipak, industrija zabave se zasniva na besposlici, a ne na dokolici, pa su dokolica i »slobodno vrijeme« samo eufemizmi kojima se u okviru (nago)varanja na potrošnju prikriva pravi smisao prodajno propagandnih poruka.

Turizam

Iako se turizam i industrija zabave jednim dijelom preklapaju – jer ljudi, s jedne strane, radi zabave putuju u poznata zabavišta, kockarnice, mjesta spektakla itd., kao što, s druge strane, u turističkim mjestima nastoje turiste animirati dodatnim zabavnim sadržajima – te se dvije djelatnosti ipak bitno razlikuju. Za razliku, naime, od industrije zabave koja je skoro u potpunosti zasnovana i usmjerena prema besposlici, turizam znatnim dijelom proizlazi i iz dokolice. Čak štoviše, u svojim se počecima turizam temeljio upravo na dokolici, na želji da se upoznaju novi krajevi, da se doživi nešto novo, da se istraži, da se nešto nauči po vlastitoj zamisli, kao ostvarenje vlastitog projekta. Tek s porastom platežne moći širih društvenih slojeva turizam je prerastao u snažnu privrednu djelatnost usmjerenu prema besposlici, toliko više koliko je snažnije kult »godišnjih odmora« zahvaćao službeničko-radnički dio društva.²¹ Dakle, upravo onaj dio društva koji nije pripremljen i osposobljen za dokolicu. Za njega treba pripremiti turističke aranžmane kojima će ispuniti teško stečenu besposlicu. A odabir tih aranžmana ovisi o modi i o platežnoj moći kupaca iako se uz zabavnu voli isticati njihova poučna i zdravstvena strana. Ali poučnost turističkih aranžmana više je nego upitna, jer čak i kada oni malobrojni među turističkim vodičima stručno obave svoj posao turisti su u pravilu nepripremljeni da bi od toga mogli imati veću korist, pa se sve uglavnom završava s fotografijama i filmovima popraćenim više-manje izmišljenim pričama kojima vodiči najprije opčinjavaju naivne turiste da bi oni kasnije time nastojali zadiviti prijatelje na tjednom domjenku. To, dakako, ne znači da se na komercijalnim turističkim putovanjima ne može ništa naučiti, ali za to se svatko mora pripremiti i tijekom putovanja pobrinuti sam. U protivnom ostat će mu tek hrpa površnih utisaka.

19

Indikativno je npr. da kada se mrežnom tražilicom Google kao točan izraz traži 'besposlica' dobije se oko 5.600 stranica, kada se na isti način traži 'dokolica' dobije se 58.000 stranica, a kada se tako traži izraz 'slobodno vrijeme' dobije se oko 1.290.000 stranica (u studenom 2008., iako iz dana u dan ta brojka može biti nešto veća ili manja). Analiza tih stranica pokazuje pak da se u većini slučajeva radi o besposlici i o gotovim sadržajima kojima bi je trebali ispuniti. Tek se na nešto više od 2% web stranica uz 'slobodno vrijeme' veže 'učenje' iako je upravo učenje smisao dokolice u grčkom pojmu *sholé* (odatile i naša riječ škola).

20

Za tu »slobodu izbora« treba, dakako, imati novaca koje u pravilu treba zaraditi, tj. za njih

treba *raditi*, što u konačnici znači da se za prived slobode pristaje na neslobodu.

21

U najnovije doba sve brojniji su pojedinci koji nastoje prevladati podvojenost vlastitog života na vrijeme provedeno u radu i vrijeme godišnjih odmora, pa u tom smislu Kenneth White piše:

»Jedan od razloga što smo se nastanili u Bretanji bio je i taj što smo se htjeli otarasiti 'godišnjeg odmora'. Kada živite u gradu, pa bio to i mali grad, razumljivo je da želite nedjelju ili dvije provesti negdje gdje je manja gužva i da ponovno zakoračite bosim nogama po zemlji. Otuda i godišnji juriš naše civilizacije na more i planine – i u još veću gužvu. Naša zamisao bila je da 'godišnji odmor' uključimo u normalni tok stvari.« (White, 2008., 47).

Što se tiče zdravstvene strane turizma – koji je najvećim dijelom vezan za ljeto i more, a onda za zimu i snijeg – ona ne da je upitna, nego je uglavnom čista iluzija. Ostavljajući po strani teške povrede koje su na godišnjim odmorima češće nego inače,²² dovoljno je ljeti prošetati plažama i pogledati sve one »pregorene« naivce koji do zdravlja nastoje doći satima se »roštiljajući« na prejakom suncu, pa da čovjeku postane razvidna zdravstvena strana turizma. *Rekreativna* pak strana turizma po definiciji je u funkciji osposobljavanja za rad, jer u normalnim se okolnostima jedino od rada i za rad čovjek valja oporavljati, pa je rekreativni turizam zapravo način pretvaranja slobodnog vremena u sredstvo produktivnijeg rada.²³

»Sportski turizam podrazumijeva putovanje za vrijeme odmora s ciljem bavljenja sportom, putovanje u destinacije kako bi se promatralo sportski događaji te putovanje s ciljem posjeta sportskim atrakcijama.« (Bartoluci/Čavlek i sur., 2007., 11) Iz prethodnog određenja sportskog turizma razvidno je da je on tek manjim dijelom usmjeren na bavljenje sportom, a većim dijelom na »promatranje sportskih događaja« i posjete »sportskim atrakcijama«. No, čak i kada je nakana bavljenje sportom, pitanje je koliko se sportom može ozbiljno baviti netko tijekom jednog ili dva tjedna koliko ima na raspolaganju za vrijeme godišnjeg odmora.

Obiteljsko kupovanje i zabava

Sažeti oblik suvremene komercijalizacije potrošački usmjerene besposlice predstavljaju središta obiteljskog kupovanja i zabave (*Family shopping and leisure center*). Dakako, umjesto besposlice govori se o dokolici i slobodnom vremenu. Ali radi se upravo o pogonima za komercijalno upravljanje besposlicom cijelih obitelji. Osim ogromne i najraznovrsnije ponude roba koje mogu zadovoljiti potrebe prilagođenih potrošača svih uzrasta, rasa, spola, nacionalnosti, religioznog opredjeljenja itd., u »Family shopping and leisure« centrima ne mogu naći što traže samo neprilagođeni pojedinci koji točno znaju što hoće. Pa da bi cijela obitelj mogla svoje »slobodno vrijeme« provesti u opuštеноj potrošnji, neopterećena brigom o ručku ili o onim članovima obitelji koji još nisu dorasli toj vrsti zabave, »Family shopping and leisure« centri sadrže brojne restorane, jaslice, dječje vrtiće, igraonice i cijelu paletu raznovrsnih usluga. Samo kao slučajni primjer MetroCentre u Newcastle na Tyne (sjeveroistočna Engleska) osim 330 trgovina (među kojima i nekoliko velikih robnih kuća) ima 50 restorana koji rade do kasno navečer, obiteljski zabavni centar, raznovrsne dječje igraonice, kuglanu, bazen, kino dvorane itd. Ili npr. atenski The Mall, prvi grčki centar za »kupovinu i slobodno vrijeme« na četiri razine, površine 58.500 m² (oko 8 nogometnih igrališta) i s parkiralištem od 90.000 m² ima 250 trgovina, 25 restorana, razne usluge, kino dvorane, obiteljski zabavni centar, sadržaje za djecu itd.

Bilo bi, dakako, besmisleno tvrditi da veliki prodajni centri ne omogućavaju ljudima bolje zadovoljenje njihovih potreba, čime im ostavljaju i više vremena »slobodnog od« nužne opskrbe, ali kao središta obiteljskog kupovanja i zabave, ma koliko se reklamirali kao »centri za slobodno vrijeme«, zapravo su pogoni za komercijalno upravljanje besposlicom s konačnim ciljem njezinog potpunog pretvaranja u profit. Svoju uspješnost u tome jednim dijelom grade suradnjom s industrijom zabave, pa se sve više pretvaraju u spektakularne predstave koje privlače svojim blještavilom i senzacionalnošću (npr. prvih pet potrošača koji dođu goli dobivaju nešto besplatno²⁴). Čak se i sezonske rasprodaje pretvaraju u svojevrjne spektakle, na kojima ljudi kupuju robu samo zato što je upola jeftinija nego inače, iako im uopće ne treba, ali osjećaj

da su nešto vrijedno kupili po bagatelnoj cijeni izniman je i kao takav je sam po sebi događaj u sivilu radne svakodnevice ili ispraznosti besposlice.

Komercijalizacija dokolice

Iako se dokolica, za razliku od besposlice, opire komercijalizaciji jer se oblikuje po čovjekovu samoodređenju, kapital je pronašao načine i njezinog iskorištavanja. Prije svega raznovrsnom ponudom sredstava za hobiste i igračaka za sve uzraste koji ih koriste po vlastitoj zamisli, pa čak i za stvaralačku preobrazbu postojećega, čime doduše izmiču manipulaciji, ali ne i komercijalizaciji dokolice. Čak štoviše, odustajanjem od upravljanja dokolicom kapital nastoji od toga maksimalno profitirati.

Nije, naime, nikakvo otkriće da svakom radu nužno prethodi stvaralaštvo kojim se prvotno oblikuju djelatni obrasci po kojima će radno opetovanje uopće biti moguće, pa onaj tko želi stvaralački razvijati proizvodnju mora podržavati ili čak poticati stvaralaštvo ma koliko ono izmicalo njegovoj kontroli i upravljanju. Stoga sa sve snažnijom tržišnom konkurencijom i potrebom privrednog razvitka pojedinih privrednih grupacija jača svijest o nužnosti podržavanja i poticanja stvaralaštva. Prve su to, dakako, uvidjele korporacije koje ogroman profit ostvaruju prodajom intelektualnih proizvoda.

Zanimljiv primjer dolazi iz Googlea.²⁵ Shvativši da stvaralačkom maštom svojih zaposlenika ne može upravljati, vodstvo Googla odlučilo je podržati i poticati stvaralaštvo. U tom smislu stvoreni su djelatni uvjeti koji ne samo da djelatnicima ostavljaju više raspoloživog vremena za stvaralaštvo nego mu i pogoduju. Zaposlenicima su u svakom času na raspolaganju lako dostupna i besplatna najkvalitetnija hrana i pića. Ne treba, dakle, brinuti o zadovoljavanju jedne od osnovnih potreba što ljudima inače oduzima mnogo vremena. Od zaposlenika se očekuje da se veći dio plaćenog vremena (to se vrijeme ne bi moglo bez ograde nazvati radnim) bave dodijeljenim projektima,²⁶ no 20% vremena smiju se baviti bilo čime po vlastitoj želji što kasnije predstavljaju ostalima. Po želji mogu prekinuti posao, zabavljati se ili otići na rekreaciju, a na raspolaganju su im od masaže i fizikalne terapije, preko mnogovrsnih tjelovježbi, do brojnih sportsko-rekreacijskih igara. Čak i u WC-u zaposlenici imaju vrhunsku uslugu. Radi ugodnijeg osjećaja na »radnom mjestu« dozvoljeno im je ograničeno držanje kućnih ljubimaca. Budući da su glavni proizvodi korporacije rezultati novih korisnih zamisli, posvuda su sredstva njihove spontane razmjene. Ali:

»Odlučujem mu postaviti jedno pitanje koje me muči još otkad sam prvi put, u nekom forwardu e-maila, vidjela sve divote Googleplexa. ‘Koliko sati dnevno provodiš na poslu?’ – ‘Deset do dvanaest?’, odgovara. – ‘Ne misliš li onda da su sve te povlastice zapravo korporacijski trik da vas se što duže zadrži na radnom mjestu?’... Odvozimo se šutke, čeznutljivih pogleda prikovanih uz travnjake i šarene suncobrane. Znamo da ispod prpošne fasade zasigurno postoji ledena korporacijska logika...« (Pavlić, 2008., 81)

22

Na skijalištima u Italiji tijekom sezone pogine više desetaka ljudi.

23

Vidi »**rekreacija** – 1. okrepa, osvježenje, opuštanje, oporavak za ponovno stvaranje i rad« (Anić i Goldstein, 2000.).

24

To je već više-manje potrošen mamac za kupce pa neprestano smišljaju nove senzacije.

25

Vidi Pavlić, Zrinka (2008.).

26

Što ne znači da moraju raditi prema nekim već zadanim obrascima, već se očekuje da rješavaju probleme u okviru određenih projekata.

Slobodno vrijeme, dakle, može biti komercijalizirano i u svom najplodonosnijem obliku, tj. kao vrijeme *slobode za stvaralaštvo*, ali da bi to bilo moguće sloboda mora ostati na djelu. Čak i kada kapital pogoduje stvaralaštvu u određenom području ili ga ograničava u nekom drugom, nastojeći tako upravljati njime, što mu dobrim dijelom i uspijeva, slobodno vrijeme je vrijeme u kojem se rađa ono nepredvidivo. Čak i kada rezultate nekog stvaralaštva prihvaća dok druge odbacuje, kapital to može učiniti tek nakon što se sloboda već ostvarila i kada posljedice toga ostvarenja možda više nije moguće u potpunosti kontrolirati. Zato je upravo dokolica slobodno vrijeme ili vrijeme slobode *par excellence*, vrijeme slobodnog mišljenja i djelovanja, vrijeme istinskog življenja.

Slobodno vrijeme i sport

Od same njegove pojave sport i slobodno vrijeme su u složenom odnosu. I ne samo zato što je sport kao amaterska igra²⁷ i zabava s jedne strane bio vezan za slobodno vrijeme, a s druge strane kao profesionalna vježba (u pravilu za rat koji je bio važna privredna grana) za radno vrijeme, nego i zato što je od samoga početka kao spektakl bio usmjeren koliko na dokolicu toliko i na besposlicu. U raspravi o slobodnom vremenu i sportu potrebno je, dakle, zbog metodoloških razloga načelno razlikovati amatersko od profesionalnog bavljenja sportom,²⁸ neovisno o tome što je u stvarnosti razgraničenje među njima često nejasno i upitno, jer se prečesto kao amatersko izdaje bavljenje sportom koje to uopće nije.

Valja zapaziti da je povezanost sporta i turizma također vjekovna, pa se već u antici npr. uz Olimpijske igre razvijala znatna turistička privreda.²⁹

Dokolica i sport

Amatersko bavljenje sportom samo je formalno slično profesionalnom, dok se sadržajno od njega bitno razlikuje, pa se slobodno može govoriti o amaterskom i profesionalnom sportu, odnosno sportovima.

Prije svega amaterski je sport ukupno uzevši igra i zabava kojom se *neposredno* zadovoljavaju određene ljudske potrebe, pa je samim time manje podložan specijalizaciji. Kao što se djeca i inače igraju mnogih igara tako i amatersko bavljenje sportom ne apsorbira čitavog čovjeka. To što npr. u jednom trenutku igraju nogomet, ne sprečava djecu da kasnije jednako uživaju u igranju granicara, rukometa, košarke, odbojke, trčanju, plivanju itd., jer od rezultata njima je važnije zadovoljstvo igre i zabava. Upravo zbog toga i formalni su zahtjevi manje strogi, pa ih često igrači *ad hoc* prilagođavaju uvjetima igre, raspoloživom vremenu i sl. Primjerice, za amatersku nogometnu utakmicu uopće ne mora biti važan spol igrača, a trajanje utakmice može biti određeno prema dogovoru ili naprosto dok sudionicima ne dosadi. U svemu je, dakle, bitno to da istinski amatersko bavljenje sportom čak i kada se odvija po najstrožim pravilima mora *neposredno* zadovoljavati potrebe sudionika. Bavljenje, naime, bilo kojom djelatnošću zbog koristi, ma kakva ona bila, a ne zbog ljubavi prema njoj i neposrednog zadovoljstva koje iz nje proizlazi, ne bi se smjelo zvati amaterskim. Jer, djelatnost kojom se netko bavi zbog koristi zapravo je rad. Moguće je, doduše, da netko baveći se čime iz ljubavi od toga ima i koristi, pa hoće li to i koliko biti igra ili rad ovisi o tome što je čemu i koliko podređeno. Sve dok je korist usputna i u drugom planu može se govoriti o igri, ali kada korist počinje biti ta koja postaje presudna, a igra tek usputna, onda je nesumnjivo u pitanju rad.

Stoga amaterski sport pripada dokolici i sport joj pripada jedino kao amaterski, koji je to samo kao igra, kao djelatnost nošena samoodređenjem, kao *sloboda za što* na djelu. Zato je i opravdano reći da djeca na livadi *igraju nogomet*. Jer ona ga zaista igraju, za razliku od profesionalnih nogometaša koji ga rade.

Besposlica i sport

Profesionalno bavljenje sportom nije igra nego rad organiziran prema zadanim obrascima i za naknadu. Naknada je najčešće novčana, ali ne nužno, pa u prikrivenom profesionalizmu ona dolazi u obliku besplatnog studija, stana, vrijednih darova, raznih društvenih privilegija, priznanja koja donose određenu korist, nagrada, slave (koja se onda unovčava na različite načine) i sl. Profesionalni sport nije igra, a za sportaše ni zabava, osim slučajno, nego strogo nadgledani rad. Od sportskih trenera, ali i samih sportaša često se može čuti da je uspjeh u sportu rezultat: *rada, reda i discipline*.³⁰ Izvještavajući o treningu hrvatskih rukometaša autor vrijeme njihova treninga mjeri radnim satima. Doduše on je tu sintagmu (sasvim nepotrebno) stavio u navodnike, ali ipak nije upotrijebio sintagmu 'sati igre'.

»Zahvaljujući požrtvornosti djelatnika koji su radili na postavljanju rukometne podloge posao je odrađen u rekordnom roku, kako bi izabranici Line Červara imali što više 'radnih sati' uoči Svjetskog prvenstva.« (Gabelić, 2009.)

Prema tome ni profesionalni rukomet se ne igra, nego se radi. Sportske utakmice se ne igraju, nego se odrađuju. Sportski radnici u skoro robovskom odnosu³¹ za svoje poslodavce ostvaruju ogromne profite, pri čemu oni najuspješniji i sami poput negdašnjih gladijatora zarađuju bajoslovne plaće.

»Danas u športu prevladavaju profesionalizam, slava i korist. Svakodnevno čitamo da se za transfere nogometnih zvijezda plaćaju milijunske svote dolara. Šport je postao, posebice reklamiranjem preko televizije, izrazit čimbenik profitorske industrije koja nosi visoku dobit.« (Lukić, 2004., 58–59)

»Dinamov kapetan s londonskom će momčadi potpisati petogodišnji ugovor, a tjedno bi trebao zarađivati oko pedeset tisuća funti. Modri su zaradili između 20 i 23 milijuna eura!

27

»Sport je nastao iz igre koja se pojavila na najranijem stupnju razvitka čovjeka« (Potkonjak/Šimleša ur., 1989., 379). Još uvijek se o mnogim sportskim takmičenjima govori kao o igri, a i najveće svjetsko, sada već potpuno profesionalizirano takmičenje, zove se *Olimpijske igre*.

28

Amaterski – bavljenje čime iz ljubavi. Profesionalno – bavljenje čime za novac.

29

O vezi turizma i sporta postoji veoma brojna literatura.

30

Stvar je njihove neobrazovanosti što uglavnom ne znaju podrijetlo ove krilatice i njihovog autoritarnog mentalnog sklopa što su tu krilaticu uzeli za svoju. Evo samo nekoliko od ogromnog broja primjera koji se mogu naći na Internetu:

Vaterpolo: »Prema uspjehu nas vode red, rad i disciplina, uvijek sam govorio da bez toga nema ničega« (Sirotić, 2003.).

Košarka: »Vama pak privikavanje na trenera nije potrebno, odlično poznajete Jusupove postulate, red, rad, disciplina i borba« (Žura, 2003.). »Anzulović je pod Toranj unio rad, red i disciplinu, pravedni tiranin koji ne trpi drugi autoritet osim samoga sebe, pred svog je nasljednika postavio visoke ciljeve i očekivanja« (Perković, 2007.).

Nogomet: »Ovaj posao mi nije stran a jedini pravi put je red, rad, disciplina« (www.hn-khajduk.com, 2008.). »Red, rad i disciplina i kod mene će biti aduti s kojima ću izaći pred svoju momčad« (www.radio-orahovica.hr, 2008.). »Njegovo geslo 'red, rad i disciplina' itekako je dobilo na značenju na utakmicama protiv Švicaraca i Čeha« (www.metro-portal.hr, 2008.).

Kapetan Dinamo Luka Modrić u nedjelju će potpisati petogodišnji ugovor s Tottenhamom nakon što u Londonu obavi liječnički pregled, potvrđuje NK Dinamo na svojim službenim stranicama.

Vrijednost transfera je, navode britanski mediji, točno dvadeset milijuna eura, iako hrvatski tisak barata informacijom da je na stol Zdravka Mamića stigla ponuda teška 23 milijuna.« (Marković, 2008.)

I dok su s jedne strane profesionalnog sporta proizvođači spektakla kojima je sport posao i koji se njime bave u radno vrijeme, s njegove su druge strane potrošači spektakla koji njime ispunjavaju svoju besposlicu, na način koji ih sve više čini ovisnima o programerima njihovog »slobodnog vremena«. Takav sport više nije ni igra ni zabava, niti je uopće oblik samodjelatnosti u vrijeme slobode, nego je visokoprofitni posao kojemu je besposlica kao sloboda od rada tek nužan okvir za pretvaranje radnika u potrošače koji time zatvaraju krug vlastitog služenja kapitalu, krug vlastitog iskorištavanja i neslobode.

»Nitko ozbiljan neće danas negirati činjenicu da je suvremeni sport, iako i u njemu, 'u tragovima', ima elemenata čiste, bezutilitarne igre, u svim svojim segmentima, od rekreacijskog do profesionalnog, postao ozbiljan posao, *big business*. Marketinške aktivnosti vezane uz vrhunski sport, bilo da je riječ o tome da slavni profesionalci reklamiraju npr. sportsku opremu ili, što je također čest slučaj, ne-sportske proizvode, potvrđuju da već odavno sport nije igra, pa ni zabava za njegove izravne aktere, već zahtjevna djelatnost kojom dominiraju profitne organizacije, od Adidasa do Spritea. Marketinšku aktivnost u sportu čine različite razine, od elementarne – oglašavanje preko sportaša, *marketing-mix* (cijena, ambalaža, promidžba), odnosi s javnošću, itd. – sve do prepletanja osnovne razine (oglašavanja) s megamarketingom te političkim, državnim i ostalim interesima.« (Žugić, 2000., 84–85)

No, takav sport ne samo da više nije igra i zabava, on nije čak ni rekreacija kojom bi se radnici osvježili za posao, pa je pitanje ne postaje li bar jednim dijelom za kapital kontraproduktivan.

»Budući da je arenški oblik rekreiranja podijelio ljude na mali dio onih što se aktivnostima iscrpljuju i na velik dio onih što kao pasivni promatrači sudjeluju u prikazbama, spektaklima, nužno je taj agonistički oblik premašiti i bolje regulirati. Umjesto rekreacije, ljudi se deformiraju. Naime, profesionalci i aktivni igrači iscrpe sve svoje snage, pa moraju uzeti doping i tako se upropaštavaju, a ne rekreiraju. Ni pasivna masovna publika ne obnavlja se aktivno, nego se kojekako deformira, pa jedni i drugi proizvode zdravstvenu i socijalnu patologiju.« (Lukić, 2004., 87)

Stoga su najveća poruga amaterizmu u sportu Olimpijske igre, koje se predstavljaju kao međunarodne priredbe amaterskog sporta, a koje su s jedne strane globalni poslovni projekti s ogromnim zaradama organizatora, novčanim i drugim nagradama sportašima, uskom specijalizacijom, strogo profesionalnim pripremama, standardima natjecanja, sitničavim mjerenjima rezultata, antidoping kontrolama i svim novim načinima doppinga, promocijama nove sportske opreme, sponzorstvima, političkim promocijama, proizvodnjom spektakla,³² tzv. sportskim turizmom itd., dok su s druge strane toga širom globusa milijarde potrošača piva, kroketa, grickalica i sl., koji svoju besposlicu ispunjavaju programiranim spektaklima nervozno uvaljeni u naslonjače i skupljajući nepotrebno salo.

Ako je sport u početku velikim dijelom bio igra i zabava u kojoj su neki djelatno sudjelovali dok su je drugi samo promatrali, pa je kao takav ispunjavao kako dokolicu tako i besposlicu, onda on, pretvarajući se od igre u rad, kao profesionalna djelatnost postaje negacija slobodnog vremena.

Završna primjedba

Vrijeme je, dakle, slobodno kao besposlica i kao dokolica, ali dok je dokolica kao vrijeme samodjelatne slobode više-manje otporna na manipulaciju, čak i kada je dohvaćena komercijalizacijom, besposlica je krajnje podložna manipulacijama svih vrsta. Čak štoviše, besposlica se, ako odgojno nije potaknuta i poduprta da preraste u dokolicu, bez manipulacije pretvara u dosadu koja prije ili kasnije postaje (auto)destruktivna. Stoga za dokolicu ljude treba osposobljavati od početka, kao što ih uostalom treba osposobljavati i za slobodu, a to je moguće samo istinskim odgojem.

Navedena djela

- Anić, Vladimir (1991.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir i Goldstein, Ivo (2000.), *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Novi Liber.
- Attali, Jacques (1992.), *Povijest vremena*, Zagreb: August Cesarec.
- Bartoluci, Mato; Čavlek, Nevenka i sur. (2007.), *Turizam i sport*, Zagreb: Školska knjiga.
- Debord, Guy (1999.), *Društvo spektakla & Komentari Društvu spektakla*, Zagreb: Arkzin.
- Fink, Eugen (1984.), *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*. Beograd: Nolit.
- Fink, Eugen (2000.), *Igra kao simbol svijeta*. Zagreb: Demetra.
- Fourier, Charles (1980.), *Civilizacija i novi socijetarni svijet*, Zagreb: Školska knjiga.
- Gabelić, Tomislav (2009.), »Rukometaši su prvi puta trenirali u Spaladium Areni«, *24 sata*, 5. siječnja 2009., Zagreb.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002.), Zagreb: Novi Liber.
- Lukić, Mirko (2004.), *Elementi pedagogije športa i rekreacije*, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Marković, Juraj (2008.), »Najskuplji transfer hrvatskog nogometa«, *grad-bjelovar.com*, 30. prosinca 2008., <http://grad-bjelovar.com/vijesti/hrvatska/najskuplji-transfer-hrvatskog-nogometa/>.
- Pavlič, Zrinka (2008.), »Where no man has gone before«, *Plan B*, br. 8, Zagreb, str. 76–81.
- Perković, Igor (2007.), »Rad, red i disciplina«, *Novi list*, 1. srpnja 2007., Rijeka.
- Polić, Milan (1993.), *K filozofiji odgoja*, Zagreb: Znamen – Institut za pedagojska istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Polić, Milan (2001.), »Vrijeme i kaos«, *Filozofska istraživanja*, Zagreb, god. 21, sv. 1 (80), str. 69–78.
- Polić, Milan (2005.), »Osobnost i dokolica«, *Zbornik učiteljske akademije u Zagrebu*, god. 7, sv. 1 (9), str. 35–47.
- Polić, Rajka (2003.), »Odgoj i dokolica«, *Metodički ogledi*, god. 10, sv. 2 (18), Zagreb, str. 25–37.
- Polić, Rajka (2005.), »Odgoj za starost kao mogućnost emancipacije«, *Metodički ogledi*, god. 12, sv. 1 (21), Zagreb, str. 97–111.
- Potkonjak, Nikola i Šimleša, Petar ur. (1989.), *Pedagoška enciklopedija*, međurepubličko izdanje, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sirotich, Kristian (2003.), »Rad, red i disciplina«, *Novi list*, 6. srpnja 2003., Rijeka.

- Skok, Petar (1973.), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.
- Šonje, Jure ur. (2000.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.
- Todorović, Aleksandar (1984.), *Sociologija slobodnog vremena*, Beograd: Interpregled.
- White, Kenneth (2008.), *Kuća plime i oseke*, Beograd: Geopoetika.
- Žepić, Milan (1961.), *Latinsko hrvatskosrpski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga.
- Žugić, Zoran (2000.), *Sociologija sporta*, Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu.
- Žura, Dražen (2003.), »Zadar će opet slaviti«, *Slobodna Dalmacija*, 4. i 5. kolovoza 2003., Split.
- www.hnhajduk.com (2008.), »Ivan Buljan novi sportski direktor Hajduka«, http://www.hnhajduk.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1713.
- www.metro-portal.hr (2008.), »Nevideni fanatizam nadomjestio kvalitetu«, <http://www.metro-portal.hr/vijesti/sport/nogomet/nevidjeni-fanatizam-nadomjestio-kvalitetu>.
- www.radio-orahovica.hr (2008.), »Nakon samo sedam kola četvrtoligaškog sjevera u Papuku nova smjenak«, <http://www.radio-orahovica.hr/vijesti/sport.htm>.

Milan Polić, Rajka Polić

Time: Free from What and What for?

Abstract

With the development of capitalism free time is more and more the subject of spoken and written word, and with its commercialization three profitable economy branches have developed: "entertainment industry", tourism and sport. Capital, meanwhile, identifies free time as time free from work, or idleness, and only in recent time – when it learnt to make profit out of free time- time free for learning and creativeness, or as leisure.

Difference between idleness, which leans towards consumption, and leisure, which fulfils itself with self-activity, to a great many is still obscure. And that difference is often and purposely concealed meaning to, on one side, commercialize free time more easily and, on the other hand, to quash its socially revolutionary surge. For that purpose is also the concealing of difference between work and self-activity, and the question is asked: are the sport competitions a game or a work? Or precisely: "Does one play football, or does one do football?"

Key words

idleness, leisure, game, education, alienation, sport, work, self-activity, free time, creativeness